

Zabytki sakralne w prawie kościelnym i państwowym i ich wzajemne relacje

Zbigniew Maj

Ministerstwo Kultury

Według danych Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków do rejestru wpisanych jest ok. 61 tys. zabytków nieruchomych, spośród których ok. 37 tys. zaliczanych jest do zabytków sakralnych (kościół różnych wyznań, zabudowania klasztorne, dzwonnice), co stanowi ok. 60% tej kategorii obiektów.

Zabytki sakralne nie są wyodrębnione jako osobna kategoria w ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa bowiem w inny sposób kategoryzuje zabytki, dzieląc je – zabytki nieruchome, zabytki ruchome i zabytki archeologiczne.

W kontekście naszych rozważań najważniejsze są zabytki nieruchome. Zgodnie z definicją zawartą w ustawie „zabytki nieruchome” to – „nieruchomość, jej część składowa lub zespół nieruchomości „będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową (Art. 3 pkt 1 i 2). Zacytowana definicja dotyczy rzecz jasna zabytków sakralnych, w tym wypadku budowli, gdyż mieszczą się one w kategorii zabytków nieruchomych.

Jeżeli zatem przepisy dotyczą zabytków nieruchomych, dotyczą, co zrozumiałe one również nieruchomych zabytków sakralnych.

Art. 6 ustawy kataloguje zabytki, które podlegają ochronie, bez względu na ich stan zachowania. Są wśród nich zabytki nieruchome, będące w szczególności dziełami architektury i budownictwa (Art. 6 ust. 1 pkt 1 lit c), czyli, mimo że nie jest to powiedziane *expressis verbis* obejmują również dzieła architektury sakralnej.

Jedną z podstawnych form ochrony zabytku jest wpis do rejestru zabytków. Art. 9 ust. 1 ustawy określa, że do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego, w przypadku zabytku sakralnego chodzi o parafię, której reprezentantem jest ksiądz proboszcz.

Ważna z punktu widzenia parafii jako właściciela zabytku sakralnego i stojącego na jej czele księdza proboszcza jako jego *de facto* zarządcy (administratora) jest świadomość w zakresie praw i obowiązków wobec zabytku, wynikających z omawianej ustawy. W jej tytule pojawiają się dwa podstawowe pojęcia – „ochrona zabytków” i „opieka nad zabytkami”. O ile „ochrona zabytków” dotyczy działań podejmowanych przez organy administracji publicznej (Art. 4), o tyle „opieka nad zabytkami” (Art. 5) to nic innego jak działania właściciela lub posiadacza zabytku polegając na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- korzystanie z zabytku w sposób zapewniających trwałe jego wartości;
- popularyzowanie i upowszechnianie wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Na wniosek właściciela lub posiadacza zabytku wkw przedstawia, w formie pisemnej zalecenia konserwatorskie, określające sposób korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także zakres dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w tym zabytku. (Art. 27). Szczególnie istotny jest ostatni fragment tego zapisu, wobec dość częstych zmian zachodzących we wnętrzach zabytkowych kościołów, spowodowanych czy to względami najczęściej liturgicznymi, estetycznymi.

Ponadto, niezależnie od wymienionych już obowiązków (wynikających z opieki nad zabytkami) właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków zobowiązany jest do zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

- uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;
- zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
- zmianie miejsca przechowywania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;
- zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

Właściciel lub posiadacz zabytku nieruchomego bądź nieruchomości o cechach zabytku jest obowiązany udostępnić ten zabytek wykonawcy badań w celu ich przeprowadzenia (Art. 30 ust. 1). Podobnie w odniesieniu do przedmiotu zabytkowego lub o cechach zabytku właściciel lub posiadacz takiego przedmiotu jest zobowiązany udostępnić ten przedmiot organom ochrony zabytków w celu przeprowadzenia badań w uzgodnionym czasie i miejscu, w którym przedmiot ten się znajduje (Art. 29).

Do najbardziej kluczowych przepisów ustawy należy art. 36, który określa, jakie działania przy zabytku wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Większość działań wymienionych w tym artykule występuje w codziennym życiu parafii będących właścicielem zabytku sakralnego. A zatem pozwolenia wkw wymaga:

- prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót;
- wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- prowadzenie badań konserwatorskich zabytku;
- prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
- prowadzenie badań archeologicznych;
- przemieszczanie zabytku nieruchomego;
- trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;
- dokonywanie podziału zabytku nieruchomego;
- zmiana przeznaczenia zabytku lub sposobu korzystania z tego zabytku;
- umieszczanie na zabytku urządzeń technicznych, tablic, reklam oraz napisów - podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku.

Dużą wagę należy również przypisać art. 38 ustawy, który dotyczy nadzoru konserwatorskiego. Art. ten określa, jakie czynności może podjąć wkw (lub działający z jego upoważnienia pracownicy wojewódzkiego urzędu ochrony zabytków) w celu kontroli przestrzegania i stosowania przepisów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Przy wykonywaniu kontroli wojewódzki konserwator zabytków lub upoważnione przez niego osoby, są uprawnione do:

- wstępu na teren nieruchomości, jeżeli istnieje uzasadnione podejrzenie zniszczenia lub uszkodzenia zabytku;
- oceny stanu zachowania, warunków przechowywania i zabezpieczenia zabytków (...) w terminie uzgodnionym z ich właścicielem lub posiadaczem;
- sprawdzania zgodności wszelkich działań podejmowanych przy zabytkach oraz prowadzonych badań archeologicznych z zakresem lub warunkami określonymi w pozwoleniu i zatwierdzonej dokumentacją;
- żądania ustnych lub pisemnych informacji w zakresie niezbędnym dla ustalenia stanu faktycznego dotyczącego zakresu kontroli;
- żądania okazania dokumentów i udostępnienia wszelkich danych mających związek z zakresem kontroli;
- dokonania wpisu w dzienniku budowy w zakresie określonym przepisami Prawa budowlanego.

Czynności kontrolne przeprowadza się w obecności kontrolowanej osoby fizycznej albo kierownika kontrolowanej jednostki organizacyjnej lub upoważnionej przez niego osoby, z zachowaniem przepisów o ochronie informacji niejawnych. (Art. 38 ust. 4) Z czynności kontrolnych kontrolujący sporządza protokół, którego jeden egzemplarz doręcza kontrolowanej

osobie fizycznej lub kierownikowi kontrolowanej jednostki organizacyjnej (w przypadku zabytków sakralnych księdzu proboszczowi lub upoważnionej przez niego osobie).

Protokół kontroli zawiera opis stanu faktycznego stwierdzonego w toku kontroli, w tym ustalonych nieprawidłowości, z uwzględnieniem przyczyn powstania, zakresu i skutków tych nieprawidłowości oraz osób za nie odpowiedzialnych.

Protokół podpisują kontrolujący i kontrolowana osoba fizyczna albo kierownik kontrolowanej jednostki organizacyjnej lub upoważniona przez niego osoba, którzy mogą wnieść do protokołu umotywowane zastrzeżenia i uwagi. Na podstawie ustaleń wynikających z kontroli wojewódzki konserwator zabytków może wydać zalecenia.

Czynności kontrolne może wykonywać również Generalny Konserwator Zabytków, jeżeli jest to konieczne ze względu na szczególną wagę sprawy.

Wojewódzki konserwator zabytków wydaje decyzję o wstrzymaniu wykonywanych bez jego pozwolenia lub w sposób odbiegający od zakresu i warunków określonych w pozwoleniu:

- prac konserwatorskich, restauratorskich, badań konserwatorskich lub architektonicznych przy zabytku;
- robót budowlanych przy zabytku lub w jego otoczeniu;
- badań archeologicznych;
- innych działań wymagających pozwolenia, o których mowa w Art. 36 ust. 1 pkt 6-8 i 10-12.

Decyzja taka wygasa po upływie 2 miesięcy od dnia jej doręczenia, jeżeli w tym terminie wojewódzki konserwator zabytków nie wyda decyzji:

- nakazującej przywrócenie zabytku do poprzedniego stanu lub uporządkowanie terenu, z określeniem terminu wykonania tych czynności, albo
- zobowiązującej do uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na prowadzenie wstrzymanych badań, prac, robót lub innych działań przy zabytku, albo
- nakładającej obowiązek podjęcia określonych czynności w celu doprowadzenia wykonywanych badań, prac, robót lub innych działań przy zabytku do zgodności z zakresem i warunkami określonymi w pozwoleniu, wskazując termin wykonania tych czynności.

W przypadku nieuzyskania pozwolenia, albo niewykonania powyższego obowiązku, (Art. 44 pkt 3), wojewódzki konserwator zabytków wydaje decyzję nakazującą przywrócenie zabytku do poprzedniego stanu lub uporządkowanie terenu, z określeniem terminu wykonania tych czynności. Po wykonaniu tego obowiązku wojewódzki konserwator zabytków wydaje pozwolenie na wznowienie wstrzymanych badań, prac, robót lub innych działań przy zabytku. Osoba, która dopuściła się naruszenia przepisów o zabytkach lub naruszyła zakres i warunki określone w pozwoleniu, jest obowiązana na swój koszt wykonać czynności nakazane w decyzji.

W przypadku, gdy bez wymaganego pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków lub w sposób odbiegający od zakresu i warunków określonych w pozwoleniu wykonano przy zabytku prace konserwatorskie, restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne lub podjęto inne działania, które wymagają pozwolenia wojewódzki konserwator zabytków wydaje decyzję:

- nakazującą przywrócenie zabytku do poprzedniego stanu lub uporządkowanie terenu, określając termin wykonania tych czynności, albo
- zobowiązującą do doprowadzenia zabytku do jak najlepszego stanu we wskazany sposób i w określonym terminie.

Wojewódzki konserwator zabytków może wznowić postępowanie w sprawie wydanego pozwolenia, a następnie zmienić je lub cofnąć, w drodze decyzji, jeżeli w trakcie wykonywania badań, prac, robót lub innych działań określonych w pozwoleniu wystąpiły nowe fakty i okoliczności, mogące doprowadzić do uszkodzenia lub zniszczenia zabytku.

Wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję nakazującą osobie fizycznej lub jednostce organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do korzystania z zabytku wpisanego do rejestru, wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu albo ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego, przeprowadzenie prac konserwatorskich lub robót budowlanych przy tym zabytku, jeżeli ich wykonanie jest niezbędne ze względu na zagrożenie zniszczeniem lub istotnym uszkodzeniem tego zabytku.

W przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, polegającego na możliwości jego zniszczenia, uszkodzenia, kradzieży, zaginięcia lub nielegalnego wywiezienia za granicę, wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia. Czasowe

zajęcie zabytku ruchomego polega na przekazaniu go, w zależności od rodzaju zabytku, do muzeum, archiwum lub biblioteki.

W przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, polegającego na możliwości jego zniszczenia lub uszkodzenia, starosta, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia. W praktyce przepis ten w odniesieniu do zabytków sakralnych nie funkcjonuje, nie znam przypadku, aby znalazł zastosowanie.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ustanawia również zasady finansowania opieki nad zabytkami.

W zakresie sprawowania opieki nad zabytkami osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego finansuje prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tym zabytku. (Art. 71 ust 1) Osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna, będąca właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie, może ubiegać się o udzielenie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy tym zabytku (Art. 73), przy czym dotacja na te prace może być udzielona przez:

- ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego ze środków finansowych z części budżetu państwa „Kultura i Ochrona Dziedzictwa Narodowego”;
- wojewódzkiego konserwatora zabytków ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest wojewoda. Dotacja może być udzielona na podstawie umowy zawartej z tymi osobami lub jednostkami.

Dotacja może być udzielona na dofinansowanie:

- nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji lub w roku następującym po roku złożenia tego wniosku (czyli tzw. prace planowane);
- nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji (czyli tzw. refundacje), przy czym należy pamiętać, że wniosek o udzielenie tej formy dotacji, wnioskodawca może złożyć po przeprowadzeniu wszystkich prac lub robót przy zabytku wpisanym do rejestru, określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Art. 77. ustawy określa, na jakie prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może być udzielona dotacja pokrywająca nakłady konieczne na m.in.:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- przeprowadzenie badań konserwatorskich, architektonicznych lub archeologicznych;
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza;
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50 % oryginalnej substancji przynależności;
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;

- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku;
- zakup i montaż instalacji przeciwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Dotacja może być udzielona w wysokości do 50 % nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych. Natomiast, jeżeli zabytek, posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, dotacja może być udzielona w wysokości do 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót. Podobnie w przypadku, jeżeli stan zachowania zabytku, wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, dotacja może być również udzielona do wysokości 100 % koniecznych nakładów.

Przedstawiłem najważniejsze moim zdaniem przepisy ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami, które dotyczą spraw dotyczących zabytków sakralnych, przepisy, z którymi w codziennej pracy mogą zetknąć się zarządcy tej kategorii zabytków.

Do ustawy Minister Kultury wydał jedenaście aktów wykonawczych – rozporządzeń, z których niektóre dotyczyć również mogą zabytków sakralnych. Są to, m.in.:

- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. Nr 30, poz. 259);
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. Nr 112, poz. 940), które zastąpiło wcześniejsze rozporządzenie z dnia 10 maja 2004 r. (Dz. U. Nr 124, poz. 1303);
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 14 maja 2004 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. Nr 124, poz. 1305);
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 czerwca 2004 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich i architektonicznych, a także innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych (Dz. U. Nr 150, poz. 1579);
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. Nr 212, poz. 2153).